

Hedabideek oker eman dituzten erreferentzia feministak

Maria Gorosarri Gonzalez
EHUko irakaslea eta UEUKidea

Hedabideek zabaltzen duten informazio okerrak bi jokabideri erantzun diezaieke: *misinformation*, informazio faltsua oharkabean zabaltzeari, eta *disinformation*, informazio faltsua sortu eta zabaltzeari. Feminismoari dagokiola, hedabideek mugimendu politikoaren une fundatzaileak diren gertakariak oker zabaldu dituzten ala ez aztertzea du helburu lan honek: «feminismo» berbaren sorrera, Martxoaren 8aren jatorria eta AEBko olatuen kontaketa. Horretarako, iturri zuzenetara eta dokumentazio-zentroetara joz, gertakarien kontaketa egiaztatu eta Euskal Herriko hedabideek (euskaraz, frantsesez eta gaztelaniaz) eman dituzten albisteekin alderatuko ditut.

Ikerketa-lan honen ondorio nagusia da euskal hedabideek zailtasun nabaria daukatela AEBn sortutako informazioak egiaztatzeko. Aldi berean, hedabideek ez diete euskal feminismoaren ezaugarriei heldu, kasu bakarrean soilik: Martxoaren 8aren jatorria 1889ko Bilboko emakume puru-egileen grebarekin lotzeko. Oinarririk gabeko datu horrek, baina, argi utzi du gaztelaniazko hedabideen intenzionalitatea ez dela izan informazioa egiaztatzea, albiste deigarria nabarmen zabaltzea baizik.

GAKO-HITZAK: Albisteen kalitatea · Desinformazioa · Feminismoa.

Media's misinformation of feminist references

Misreported information disseminated by the media can respond to two behaviours: 'misinformation', the inadvertent dissemination of false information, and 'disinformation', the creation and dissemination of false information. Regarding feminism, this work aims to analyse whether the media have wrongly spread the events that are the founding moments of the political movement: the creation of the word 'feminism', the origin of 8th March, and the counting of the waves as in the USA. I will refer to direct sources and documentation centres, check the account of the events and compare them with the news that have been reported by the Basque media (in Basque, French, and Spanish).

The main conclusion of this research is that the Basque media have an obvious difficulty in verifying the information originated in the USA. At the same time, the Basque media have not addressed the characteristics of Basque feminism, only in one case: to link the origin of the 8th March to the 1889 strike of female cigar makers in Bilbao. This baseless data, however, has made it clear that the intention of the Spanish-language media was not to verify information, but to significantly spread the unusual news.

KEY WORDS: News Quality · Misinformation · Feminism.

<https://doi.org/10.26876/uztaro.5062>

Jasotze-data: 2023-05-15 **Onartze-data:** 2023-09-11

1. Sarrera

Hedabideek gure historia garaikidea dokumentatzen dute, gertakarien iturri zuzenak aipatuz. Era berean, diskurtso publikoaren mugak finkatzen dituzte, gertakariak modu jakin horren arabera interpretatzeko, *framing* edo enkoaraketaren teoriak azaltzen duen bezala (McCombs, 2006, 87-99. or.). McQuail-ek definitu bezala, hedabideen jarduerak (1992) tantaz tanta sortzen doan diskurtso soziala eraikitzen du. Horregatik, epe luzean gai horien inguruan nagusituko den iritzi sozialean eragiten dute hedabideek.

Hedabideak eta feminismoa lotu dituen ikerketa-lerroak indarkeria sexistaren berri emateko moduak aztertu ditu. Adibidez, indarkeria sexistari buruzko albisteetan genero-osagairik gabeko delituei buruzko albisteetan baino bi bider sarriagotan aipatzen dituzte hedabideek «ustez» eta «ustezko» berbak. «Ustezkokeriak» izenarekin ezagutzen den fenomenoaren ondorioz (Gorosarri, 2014), emakumeen sinesgarritasuna diskurtso sozialean higatuta geratzen dela egiaztatu du ikerketak (Gorosarri, 2021b), haien hitza zalantzan agertzen delako.

Metodologia kuantitatiboak, beraz, jarduera okerren neurria azaleratu du. Beharrezkoa da, baina, kazetaritza-okerre dakartzaten ondorioak aztertzea, hedabideen erantzukizunaz jabetzeko.

2. Ikergaiaren egoera

Albisteek gizartean eragiteko gako nahikorik eman ez arren, albiste izaten jarraitzen dutela konturatzean, albisteen kalitatearen ikerketa-lerroa abiatu zen (BRU, 1989; Gladney, 1990; Hagen, 1995; Lacy eta Fico, 1990; Schatz eta Schulz, 1992). Kazetaritzaren egitekoak ziurtatzen dituen hedabideen jarduerari kalitatezkoa esaten zaio (Gorosarri, 2011, 162. or.). Albisteen kalitatea definitzera, baina, hainbat bidetatik heldu dira egileak: *informativity* kontzeptutik, Eskandinaviakoak; merkatuan daukan eraginetik, AEBkoak; gizarte-ikuspegitik, Hego Amerikakoak; eta profesionaltasunetik, Alemaniakoak (Gorosarri, 2011, 215-257. or.). Horrenbestez, kalitatezko kazetaritzak hedabideen jarduera bermatzen du: oinarri-oinarrian, albisteak «zehatzak eta osoak» izatea (Schatz eta Schulz, 1992, 701-705. or.) eta iturrien atribuzio egokia (Vehlow, 2006, 37-41. or.).

Hala ere, iturrietan sakontzen duen hedabideen jarduerari kalitatezko kazetaritzaz gain, ikerketa-kazetaritza ere esaten diote (Cancela, Gerber eta Dubied, 2021, 880-882. or.). Orduan ere, daturen bat ikertzerik ez dagoenean, iturri-atribuzioa modu egokian egitea eta kazetariak ikertu duela aditzera ez ematea funtsezkoa da. Horregatik, datuak egiaztatzea kazetaritza-jardueraren oinarria da, horixe baita gertakizuna eta iritzia ezberdintzeko gakoa (Mena, 2019). Izan ere, kazetariak sinatutako albisteetan, informazioa berak ikertu izanaren autoritatea ematen dio hedabideari (Anderson eta Schudson, 2019, 146).

Orduan, kazetaritzak gizarte-bitartekariaren lana betetzen duen neurrian, informazioaren gardentasunak hedabidearen autoritatea berresten du. Ildo horretatik, kazetariak informazioa arakatzeko erabil ditzakeen iturri guztiek ez dakarte autoritate

bera. Sinesgarritasunari dagokiola, kalitatezko kazetaritzak erabil ditzakeen informazio-iturririk gomendagarrienak dokumentuak eta pertsona adituak dira (Arnold, 2009, 304-305. or.; Gorosarri, 2011, 309-315. or.). Are gehiago, dokumentuek albiste horren tratamendua gainerako hedabideen informaziotik bereizten laguntzen dute (Riesmeyer, 2006, 285-305. or.). Era berean, kazetariaren intenzionalitatea erakusten dute: informazioan sakontzeko kazetaritza-jarduera, hain zuzen.

Informazio desegokia helaraztean, beraz, hedabideek autoritatea galtzen dute. Horren berri izan arte, baina, informazioa bera da kaltetutakoa. Horretan datza, hain zuzen, *fake news* fenomenoak. 2016an zabaldu zen adieran, *fake news* albiste faltsuek gertakizun bat dute oinarri. Ondoren, arrazoi ideologikoengatik, gertakizunaren datu bat edo batzuk aldatzen edo ezkututzen dituzte, herritarrek nahasteko (Tandoc, 2019, 3-4. or.).

Bi desinformazio mota bereiz ditzakegu: *misinformation*, informazio faltsua oharkabean zabaltzea, eta *disinformation*, informazio faltsua sortu eta zabaltzea. Horrenbestez, desinformazio pasiboa eta desinformazio aktiboa esamoldeekin ere ezberdin ditzakegu. *Fake news* edo albiste faltsuek desinformazio pasiboa sustatzen dute (*Id.*). Desinformazioari aurre egiteko hedabideek daukaten tresnarik eraginkorrena profesionaltasuna da: datuak egiaztatu eta albiste-iturri sinesgarriak erabiltzea.

Ikerketa honetan feminismoari buruzko egungo berri-ematea aztertuko da, euskal hedabideetan. Desinformazio aktiboaren zenbait adibide badaude ere, ikergaiarekin lotuta, paradigma bihurtu den ez-gertakizunak feminismoa zuen oinarri. AEBko egunkarietako azala bereganatu zuen feminismoak, lehenengoz, 1968an, Miss America lehiaketaren aurkako ekitaldiengatik, Atlantic City-n (New Jersey). Ordura arte, egunkariak ez zioten inoiz andreen berdintasuna lortzeko borrokari lehen orririk eskaini. 1968ko protestan, baina, zerbait ikusgarria gertatu zen: hainbat andrek bularretakoa zakarrontzira bota zuten. Haietako inork ere ez zuen bularretakorik erre. Are gehiago, Susan Faludik dokumentatu zituen bi kasu bakarrik egon ziren: bi gizonen (DJ batek eta arkitekto batek) emakume batzuk konbentzitu gura izan zituzten, bularretakoei sua eman eta Chicago ibaira botatzeko, kazetaritzako gertakariak sortzeko. Arkitektoak kontratatutako hiru andrek bakarrik parte hartu zuten. Horra hor, ez-gertakizuna (Faludi, 2006 [1991], 111. or.).

Iragarritako ez-gertakizuna zen, *The New York Post*-ek txantxa bat eginez egun batzuk lehenago albiste hau plazaratu zuelako:

Bularretako-erretzaileak Miss Americaren aurkako protesta prestatzen dabilta:

Poxpolo batekin kartoi bati edo bandera bati sua ematea protesta-taldeen ohiko joko izan da azken urteotan, baina datorren larunbatean zerbait berria garretan agertzeke dago. Bularretako-erretzarik sinetsiko zenuke? (*The New York Post*, 1968/09/04 in Case, 2022).

Oinarri-oinarrian, mugimendu feministaren banalizazioa azpimarratu zuen txantxak, urte berean protesta politikoetan banderak eta material sukoia erretzen zirelako eta istiluak ekarri zituen. Bularretakoak erretzea, baina, nori arduratuko zitzaion? (Case, 2022).

Mugimendu feministak bereak ez diren sinboloak berezkotzat hartzeak mugimendu bera desitxuratzen du. Hala ere, horixe da heldu zaigun mezua: AEBko feminismoaren 2. olatuko militanteek bularretakoak erretzen zituzten. Horregatik, 2018ko martxoaren 8ko greba-deialdirako Steilas euskal sindikatuaren kartelak bularretakoa erretzen duen andre bat aurkeztu zuen, feminismoaren aurkako ez-gertakizuna berezkotzat hartu zuena.

1. irudia. Bularretakoa erretzen agertzen den feminista.

3. Ikergalderak eta metodologia

Gertakizuna zenbat eta urrunago gertatu, haren egiantzekotasuna egiaztatzeko gaitasun txikiagoa daukagu eta, beraz, berezko diskurtsoa garatzeko ere (Gorosarri, 2011, 677-688. or.). Horregatik, feminismoaren zenbait une fundatzaileraren jatorria aztertu dut, iturri zuzenetara eta dokumentazio-zentroetara joz, lan honen helburua baita feminismoaren mugarririk diren hiru gertakari nagusien berrirakurketa mediatikoak ez dezala mugimendu feministaren esangura itxuraldatu.

Azken urteetan, feminismoa Euskal Herriko mugimendu sozialik bizien eta ikusgarrien suertatu da, 2018 eta 2019ko martxoaren 8ko grebei esker, besteak beste (Gorosarri, 2021a, 127-144. or.). Horregatik, euskal hedabideek feminismoaren inguruko zenbait datu aurkeztean, profesionaltasunez jardun duten aztertu gura izan dut. Beraz, ikerketa hau abiatu duten ikergalderak hauek dira:

- 1) Hedabideek feminismoaren genealogiaren berri emateko, zer informazio-iturri erabiltzen dute?
- 2) Hedabideek feminismoaren aurkako desinformazio pasiboa sustatu dute? Hala bada, dagoeneko sustatzeari utzi diote?
- 3) Euskarazko eta erdarazko hedabideen jardunean alderik badago?

Ikergalderei erantzuteko, metodologia kualitatiboaz baliatuko naiz. Metodologia kualitatiboak bilaketa dakar, ez kopuruagatik, baizik eta daukan garrantziagatik. Azken batean, ikerketa honetan abiatu ditugun ikergalderek hedabideen autoritatea ebartziko dute (Brennen, 2022, 45. or.).

Metodologia kualitatiboaren urratsei jarraituko diet: lehenengo, ebidentzia bilatu eta, gero, interpretatu (Brennen, 2022, 36. or.). Horrenbestez, feminismoaren oinarriko hiru daturen inguruko bertsioak aztertuko ditut: «feminismo» berba, Martxoaren 8aren jatorria eta olatuen kontaketa. Kazetaritza-ikerketa baliatuz, horien oinarriak ikertuko ditut. Albisteak aurkitzeko, Interneteko bilatzaile orokorrean eta hainbat hedabideren webguneko bilatzaileetan datu okerrak sartuko ditut, euskarazko eta Euskal Herriko erdal hedabideek horrelako albisterik zabaldu duten egiaztatzeko. Albisteak ikertutako datu okerrak jendaurrean zuzendu eta geroagokoak izango dira. Behin datu horiek egiaztatutakoan, hedabideek oker emandako albisteak bilduko ditut. Ondoren, albiste horiek partekatzen dituzten ezaugarriak errepikatuz, feminismoaren genealogiari buruzko albisteak profesionaltasunez lantzeko elementuak garatu ahal izango ditut.

Ikertuko ditudan datu okerrak egiaztatzeko lanaren zatirik handiena datuak eurak egiaztatzea izan da. Hau da, kazetaritza-lana eskatu duen ikerketa-lana abiatu behar izan dut. Horretarako, feminismoaren mugarren iturriak aztertu eta jatorrizko iturrira jotzeko dokumentazio-lana aurkeztuko dut. Ondoren, hedabideek zer dokumentazio-iturriri jarraitu dioten egiaztatu ahal izango dut.

4. Emaizak

4.1. «Feminismo» berbaren sortzailea

«Feminista» berbaren jatorria bera hainbat egilek arakatu eta egiaztatu behar izan dute. Hasiera batean, Charles Fourier sozialista utopikoak 1837an «feminismo» hitza asmatu zuela zabaldu zen. Baina orain hogeitau urte inguru, dagoeneko, Fourierren lanetan feminismo barbarik azaltzen ez dela egiaztatu zen (Offen, 1987, 494. or.). Izan ere, Fourierri andrearen egoera gizarteari neurria hartzeko aipua aintzatesten zaio, bere *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* lanean honela azaldu baitzuen:

Aurrerapen soziala [...] andrearen askapenaren aurrerapenari esker ematen da (In Thiessen 2008, 37. or.).

Ondorioz, Fourierrek ez zuen inoiz feminismo hitza erabili.

Izan ere, 1871n Ferdinand-Valère Faneau de la Cour doktoregaiaren *Du féminisme et de l'infantilisme chez les tuberculeux* medikuntza-tesian «feminismo» berba agertzen da gaixotutako gizonari esateko, haren gizontasuna arinduta geratzen zelakoan:

[Tuberkulosia daukan] Gaixoaren ohiko itxura, batzuetan, ume [rechte: mutiko] batena da (umeen [rechte: mutikoen] antzeko aldaera: infantilismo iraunkorra), edo neskato batena (andreen antzeko aldaera: feminismoa), edo pertsona misto batena, ez gizon ez andra, ezta ume bat ere, baizik eta giza espezieko hiru sexuen mugatik mugan dagoena (Faneau de la Cour, 1871, 15. or.).

Beraz, testuinguru medikoan erabiltzen zela ondoriozta daiteke. Horrela uler daiteke, Alexandre Dumas semeak ordurako existitzen zen berba hori erabiltzea. *L'homme-femme* (1872) liburuan feminista berba irain moduan ekarri zuen, emakumeon eskubideak aldarrikatzen zituen mugimendua babesten zuten gizonei leporatuta:

Feministek, utz egidazue neologismo hau, asmo onez esaten dute beste aldetik:

Zorigailtz guztien jatorria da ez dela onartu gura andrea gizonaren berdina dela eta gizonaren hezkuntza eta eskubide berberak eman behar zaizkiola; gizonak bere indarrak abusatzen du eta abar. Badakizue gainerakoa. Esaten dutenak zentzurik ez duela feministei erantzuteko atrebentzia izango dugu (Dumas, 1872, 91-92. or.).

Dumasek ez dio hark asmatutako neologismoa dela; alderantziz, ordurako erabiltzen zela uler daiteke «neologismo hau» zehaztean. Horrela, andreon eskubideekin konprometitzeak gizontasuna galtzea zekarrela ulertzen zuten Dumasek eta «feminista» berba irain moduan erabiltzen zuten gainerakoek.

Testuinguru horretan, handik hamar urtera, 1882an, Hubertine Auclert sufragista frantziarrak feminista berba aldarrikatu zuen, andreon askapenerako militante bezala, Senako prefetari *La Citoyenne* aldizkari zuzendari bezala idatzi zion gutunean. Senako prefetak udaletxean ezkondu berriei zuzentzeko debekua kendu zion gizon librepentsalari bati:

Paris, 1882ko irailaren 4a.

Prefet jauna:

Egunkarietatik jakin dut Parisko udaletxe batean ezkondu berri ziren senar-emazteei hitzez adoretu zuela gizon librepentsalari batek, eta eskerrak ematen dizkizut Hérold jaunaren debekua kentzeagatik, debeku hori ezarri baitzen nik horrelako berbaldia eman nuelako antzeko egoera batean.

Ez dut zalantzan jartzen ezkonberriei hitz batzuk udaletan egiteko askatasuna andreei eta gizonei aitortzen zaiela, *feministei* eta librepentsalariei, eta askatasun hori erabiltzeko pozik egongo naiz; ulertezina izango litzateke eta librepentsalariak udaletxera joan ahal izatea ezkontza-legeen oinarri den espiritua kritikatzeko, eta *feministak*, berriz, ezin joatea udaletxe horretara elizaren espirituan oinarritzen diren ezkontza-legeak kritikatzera.

Zuk ez duzu bereizkeriarik egingo, jauna, libreprintsalariei batek berba egin ahal izanaren ondorioa gaitzesten dutenen eta zergatia gaitzesten dutenen artean; *Feminismoaren* aldekoek hitz egiteko eskubidea daukate.

Mesedez, onar ezazu nire begirune gorenaren testigantza.

Hubertine Auclert, *La Citoyenne*-eko zuzendaria (Auclert, 1908, 63. or.).

Hurrengo egunean, *Le Temps* egunkariak Auclert-en jokabidea gaitzetsi zuen, feministak (andreak) libreprintsalariekin (gizonekin) parekatzeagatik, asmatutako berba azpimarratuz:

Geurek baino ez gaituzte traizionatzen. Esaera zaharra da eta beti, benetakoa. Adibidez, Hubertine Auclert andereñoak traizioa egin dio pentsamendu askearen kausari, kidea dela jakin arren. Auclert andereñoak Senako prefetari bidali berri dion eskutitzik gabe, nork galdetuko zuen ezkontza zibilaren zeremonian modan dagoen legez kanpoko ilegaltasunaz? [...] Auclertek zoriondu egin behar izan du prefeta, bere tolerantziagatik, Administrazioaren adeitasuna topatu duela, hori ez baitzaio maiz gertatzen, berak andreen alde erreklamatu du, edo, *beste modu batera, hitza polita da-eta, feministei*, libreprintsalariek daukaten eskubide bera. Izan ere, feministek zergatik ez lituzkete aukera horiek baliatuko euren dogma partikularrak iragartzeko? Ezkontzetan beti izaten dira emakumeak; zorte pixka batekin, eta hizlariak ondo aukeratzean, urte onean edo txarrean, konbertsio batzuk egingo dira; eta sektak ez du errekrutarik mespretxatzen (*Le Temps*, 1882/09/05) [Kurtsiba, egilearena].

Ondoren, «feminismo» eta «feminista» berbak erabiltzen hasi ziren. Ingalaterrako Oxford hiztegiak 1894an onartu zuen «feminista» berba, eta «feminismoa», hurrengo urtean. Espainiako Hizkuntzaren Errege Akademiak bere hiztegian sartu zuen 1912an. Frantziako Hizkuntzaren Akademiak hiztegiaren 8. edizioan sartu zuen «feminismo» hitza (1935ean), «emakumeari eskubide zibil eta politikoak luzatzea helburu duen doktrina» bezala definituta¹.

Euskaraz, «feminismo» berba Antonio Mª Labaien idazlearen *Euskal-Eguna* (1931) antzezlanean agertu zen lehenengoz, neska gazte batek hitza euskaratzeko aholkua eskatzen duela:

ETXENAGUSIA: Egia da. Emendik aurrera emakumezkoekin, nai ta naiez.

GARATZI: Atsegin zaigu jakitea. (Maistrari) Euskeraz, nola esaten da 'feminismo'?... emakumeketa edo...

MIGEL: Etxekoandreketa, ez al dago obeki?

ETXENAGUSIA: Biak ere ez daude gaizki. Ori bear degu; emakumezkoen euskaltzaletasuna. Euskeraren alde atxiki ditezela².

1. Dictionnaire de l'Académie Française – 'Féminisme': <https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A8F0314>

2. Labaien (1931: VI. agerraldia), Orotariko Euskal Hiztegia – 'Emakumeketa': https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=sarreralkusi&Itemid=413&lang=eu&id=144016 eta Orotariko Euskal Hiztegia – 'Etxekoandreketa': https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=sarreralkusi&Itemid=413&lang=eu&id=150135

Horregatik, euskarazko prentsan ez dira 1977ra arte «feminismo» eta «feminista» berbak aurkitzen. Lehenagoko boto-eskubidearen inguruko albisteak nazioarte-sailean jasota daude, hala nola, «Emakumeen autarkia Prantzi'n» (*Argia*, 1922/12/03), «Autarkidun emakumean Italia'n» (*Argia*, 1923/12/09) eta «Emakumeeri botoa [Espainian]» (*Argia*, 1924/04/20). Azkenean, 1931n, Arritokietak boto-eskubide unibertsalaren aldeko artikulua guka idatzi zuen:

Emakumien autarkijatzaz:

«ABC» ixena daben Madrid'ko izparringian irakurri dot Adolfo Marsillach'en idatzi bat, emakumien autarkiaren kaltez.

[...] Emakumeari autarkija emotia be etzako atsegindu eta aurka jarri da:

[...] Emakumeak —diño— ez dabie botuaren jabe izan bear, politikeatzaz oindiok arren liburu bat bera be idatzi ez dabelako, mitiñik egiten be ez dakielako, eta politikagiagatik España'ko emakumeari ardurarik ez yakolako.

Eta nik diñotzat Marsillach jaunari, oraiñ arte politikako atean itxita ixan doguz [...]. Baña oraiñ idatziko doguz, baita mitiñak egiñ be, ¿zergaitik ez ba? Nik emakume bat ikusi dot abertzalien mitiñ baten —Munitxa'tar Basile neskatilea, nire agurra beretzat— eta ondo ederto itz egin eban (*Euzkadi*, 1931/11/01, 5. or.).

Nazio Batuen Erakundeak, baina, oraindik Fourierri egozten dio «feminismo» berbaren ekarpena:

Lehenengoz dokumentatutako erabilera 1837koa da, Frantzia, Charles Fourier sozialistak 'feminismo' erabili zuenean emakumeen askapena deskribatzeko, etorkizun utopiko batean (UN Women, 2018).

Balitzko dokumentazio horretan oinarrituta, datua bere horretan zabaldu dute nazioarteko hainbat hedabidek, hala nola *El País*-ek (Espainia), barbarik berba:

Lehenengoz dokumentatutako erabilera, NBEko Emakumeen Sailaren arabera, 1837koa da, Frantzia, Charles Fourier sozialistak 'feminismo' erabili zuenean emakumeen askapena deskribatzeko, etorkizun utopiko batean (*El País*, 2018/03/05).

Eta Deutsche Welle-k, DW siglekin ezagutzen denak, (Alemania):

Charles Fourier, bereziki, andreakiko tratu-berdintasunaren alde zegoen. Berari aintzatesten diote mugimendu horri 'feminismo' esan izana (DW, 2022/04/07).

Alde handia dago bi albisteetan: *El País*-ek iturria aipatzean, datuaren egiaztapena NBERi leporatzen dio eta DWek, aldiz, kazetariak ikertutako datua dela zabaltzen du. Hedabideen sinesgarritasunari begira, *El País*-ek kalitatezko kazetaritza-jarduera aurkeztu du, kasu honetan. Izan ere, hartzailerek datuan sakontzeko gakoa eman du.

Gurean, euskarazko hedabide bakarrak jaso du bertsio hori:

Feminismo hitza 1837koa da. Charles Fourier frantses filosofoak 'feminismo' terminoa erabiltzen duen lehena da, emaztearen askapena deskribatzeko erabili zuena (*Herria*, 2021/03/04).

Euskaraz datu okerra daukan albiste bakarra topatu izanak erakusten du hedabideek ez diotela «feminismo» berbaren historiari garrantzirik eman. Gainera, datua eman duen hedabidea ez da feminismoan aditua. Okerra, beraz, datu ez-zuzena ematea baino, iturririk ez aipatzea da, hau da, kazetariak landutako informazioa balitz bezala aurkeztuz.

Gainerako euskarazko hedabideek ez diote «feminismo» hitzari garrantzirik eman: ez Europako feminismoari, ez Euskal Herrikoari. Alde batetik, ez dute nazioarteko bertsio okerra jaso. Beste aldetik, ez dute euskal feminismoaren genealogia sortzeko ekimenik agertu. Euskal Herriko frantsesezko eta gaztelaniazko hedabideek ere ez diote mugimenduaren izenaren jatorriari buruzko albisterik egin, Auclert frantsesa izan bazen ere. Ildo horretatik, Ipar Euskal Herriko hedabideek Auclert-en izena daraman kultur zentroaren ekitaldien berri eman arren, ez dute haren ekarpena gogora ekartzen:

Sexismoa: heziketa zibikoari buruzko ikasliburuetan ere. Klitxeek bizitza luzea daukate. Horiek dira asteartean, urtarrilaren 16an, argitaratu duen ikerketaren ondorioak, France Info-k aipatu eta Hubertine Auclert Zentroak argitaratuta; gizon eta emakumeen arteko berdintasuna sustatzeko erakunde horrek heziketa moral eta zibikoaren (EMC, frantsesezko siglekin) 25 ikasliburu aztertu ditu (*Sud Ouest*, 2018/01/16).

4.2. Martxoaren 8aren jatorria

Bigarren datu okerra Martxoaren 8aren jatorria da. Nazio Batuen Erakundeak (NBE) 1977an Martxoaren 8ari Nazioarteko Emakumearen Eguna egokitu zion. Orduan, AEBn jatorria daukaten hiru gertakari agertu ziren, martxoaren 8 batean jazo zirelakoan: 1857, 1907 eta 1911.

Lehenengo eta behin, 1857ko martxoaren 8an New Yorkeko josturako beharginek greba egin zutela esan arren, ez dago dokumentatuta. Horregatik, Gerra Hotzeko gezur antikomunistatzat jo zuten, Martxoaren 8a Sobiet Iraultzarekin ez lotzeko (Kaplan, 1985, 163-171. or.). Gainera, 1857ko martxoaren 8a domeka izan zen.

Bigarrenik, 1907ko bi gertakari omen daude: greba «masiboa» eta AEBko Emakume Sozialisten batzarra. Berrito, bietako bat ere ez dago dokumentatuta.

Azkenik, New Yorkeko Triangle Shirtwaist alkandora-lantegiko sutea 1911ko martxoaren 25ean gertatu zen (Greenwald, 2002, 55-59. or.). Hauxe izan da geuri heldu zaigun erreferentziarik ohikoena. Baina, esan bezala, martxoaren 25 batean gertatu zen eta ez, 8an.

Ondorioz, ohiko hiru erreferentziak gezurrezkoak dira. Horrela, 1907an Emakume Sozialisten 1. Nazioarteko Biltzarra izan zen Stuttgarten (Alemania) eta boto-eskubidea aldarrikatu zuten. Ondoren, AEBko alderdi sozialistak Emakumearen Eguna ospatzea erabaki zuen, 1908ko maiatzaren 3an. Hortik aurrera, [AEBko] Emakumearen Eguna otsaileko azken domekan ospatzen hasi ziren. 1910ean Kopenhagen (Danimarka) izan zen Emakume Sozialisten 2. Nazioarteko Biltzarrean

Europar ere Emakumearen Eguna ospatzea adostu zuten (Dunayevskaya, 1985, 191-198. or.; Kaplan, 1985, 163-171. or.; Søland, 2019).

Horrela, 1911ko martxoaren 19an Europar lehen Emakumearen Nazioarteko Eguna ospatu zuten, Parisiko Komunaren 40. urteurrena omentzeko. Lau herrialdetan ospatu zen: Alemania, Austria, Danimarka eta Suitza. Hainbat eskubide aldarrikatu zituzten: botoa, kargu publikoetarako sarbidea, lan-formakuntza eta lan-bazterkeriarik eza. Hurrengo urtean, Frantzia, Herbeheretan eta Suedian ere ospatu zen. Errusia 1913an batu zitzairen. 1917ko ospakizunean, San Petersburgoko emakume langileek greba egin zuten: lau egunera tsarrak abdikatu zuen eta boto-eskubidea aintzatetsi zieten. Sobiet Iraultza hasi zen (*Id.*).

Euren omenez, Clara Zetkin eta Rosa Luxemburg-ek martxoaren 8an finkatu zuten, behin betiko, Emakume Langilearen Nazioarteko Eguna, juliotar egutegiaren otsailaren 23a (1917ko otsaileko azken domeka) —Errusian erabilitakoa— gure egutegiaren martxoaren 8arekin bat datorrelako. Ondoren, Martxoaren 8a Sobiet Batasuneko jai ofiziala izendatu zuen Leninek 1922an (ib.).

Hala ere, hedabideek erreferentzia guztiak, egiazkoak eta gezurrezkoak, tartekatu dituzte:

Zergatik ospatzen da martxoaren 8a?

Historialarien iritziz, 1908an New Yorkeko ehungintza industriako emakumeek egin zuten greba izan zen Emakumeen Nazioarteko Egunaren jatorria, 15.000 emakume hiriko kaleetara atera baitziren lan-baldintza duinen eske.

[...] NBEk hiru gertaera historikorengatik aukeratu zuen martxoaren 8a Emakumeen Nazioarteko Eguna ospatzeko.

Horietako lehena da New Yorkeko ehungintza industriako emakume langileek 1857an egin zuten greba, lan-baldintza duinen eske. Poliziak, baina, isilarazi eta erreprimitu egin zituen. Gertaera hori hurrengo urteetan izan ziren mugimendu sindikal eta sozialen hazia izan zen.

1911ko martxoan, Emakumeen Egunaren lehenengo urteurrenarekin batera, borroka feminista betiko markatuko zuen gertaera tragiko bat jazo zen. 123 emakume langile hil ziren, New Yorkeko Triangle Waist Co. jantzigintza fabrikak su hartu ostean.

Lantegiko jabeek eraikineko ateak ixtea erabaki zuten, eta emakumeak bertan giltzapetuta geratu ziren, sugarretatik ihes egin ezinik.

1917ko Errusiako Iraultza gertakari garrantzitsuenetakoa izan zen Emakumeen Nazioarteko Eguna martxoaren 8an ezartzeko. NBEk dioenez, emakume errusiarrek grebari ekin zioten «ogia eta bakea» lelopean, gerran 2 milioi gizonetik gora hil ostean. Errusiako tsarrak abdikatu egin zuen eta Gobernuak bozkatzeko eskubidea aitortu zien emakumeei (EITB Media, 2021/03/08).

Kazetariak sinatu beharrean, hedabidearen izenpean agertzen da albistea, hau da, erredakzio kanpotik heldutako informazioa sakondu du hedabideak. Bi iturri erabili ditu datu ez-zuzen horiek zabaltzeko: «historialariak», ezelango zehaztasun

barik, eta NBE. Lehenengo kasuan, egileak bat etorriko balira bezala aurkeztu dituzte datuak. Dena den, 1908ko datu berria 1909an New Yorken izandako grebak izan zirela egiaztatu dut eta ez, 1908an, esan duen bezala, are gutxiago, martxoan:

Josturako langileen greba, gero eta handiagoa:

[...] 13.000 josturako langile (*The Sun*, 1909/06/26).

NBERen webguneak dio, «1908ko greba horien omenez», abiatu zela 1909an AEBko 1. Emakumearen Eguna (UN Women, 2018).

Bigarren kasuan, hedabideak NBERi aintzatesten dio hiru gertakizun Martxoaren 8aren oinarri izatea: AEBko 1857ko greba, AEBko 1911ko sutea eta Errusiako 1917ko greba. NBERen webgunean, baina, ez da horko datu bat ere ematen. Are gehiago, Martxoaren 8ko aurrekariak ere ez dira argi agertzen. AEBko Emakumearen Eguna (1909) aipatzen da, ikusi berri dugun moduan, baina AEBko mugimendu sufragistarekin lotzen da, 1848ko Seneca Falls-eko Adierazpenarekin lotuz, zehazki aipatu barik; baina webgunearen beste leku batean (goian eskuinean) Martxoaren 8a «1917ko Errusiako Iraultzarekin oso lotuta» dagoela onartzen da. Beraz, hedabideak aipatu dituen iturria ez da informazioa helarazi duena.

Horrenbestez, Martxoaren 8aren jatorriari buruzko albisteetan euskarazko hedabideek ez dute, berriro, ekimenik eduki datu zuzena emateko. Hedabide gehienetan ez da informazio hori ematen eta, eman duten gutxietan, datu okerrak zabaldu dituzte, iturririk zehaztu barik edo zehaztutako iturria oker emanda. Gainera, ohiko kontakizunean orain arte agertu ez den datu (oker) berri bat tartekatu dute: 1909ko ekaineko grebak, New Yorken.

New Yorkeko 1909ko greba horiek orain Martxoaren 8arekin lotzeko, edo haren oinarritzat hartzeko, gertakizuna itxuraldatu behar izan dute hedabideek: bere testuingurutik atera eta orainaldiko kontakizunean txertatu. Antzeko jokabidea eduki zuten zenbait euskal hedabideek, 2018ko martxoaren 8ko greba feministaren arrakastari jarraikiz, Martxoaren 8ari beste gertakizun bat gehitu ziotenean: Bilboko Santutxu auzoko puru-egileek 1889an egindako greba.

Arantza Pareja EHUKo eta Granadako irakaslearen ikerketetan aipatzen da, lehenengoz, 1889ko greba. Parejak emakume puru-egileen bizi-baldintzak aztertu zituen, 1878tik 1936ra bitartean:

1889ko martxoaren 8an, Santutxuko puru-egileen matxinada lehertu zen, eta horren berri eman zuen *El Noticiero Bilbaíno*-k. Egunkari horrek, oso ezaguna hirian, egun hartan eman zuen albistea, eta gatazkaren jarraipena egin zuen, konpondu arte, irauin zuen egunetan. Egun hartan azaldu zuen: «Lantegi guztiak matxinatuta zeuden eta zigarro-ontzietako harroak airean zebiltzan» (Pareja, 2012, 311-312. or.).

Parejaren ikerketak grebaren albistea *El Noticiero Bilbaíno* egunkaria iturri legez aipatzen du. Egun horretako egunkaria sarean bertan kontsulta daiteke:

«Emakume puru-egileen matxinada:

[...] Geroago jakin dugu beharginak batez ere, paperaren kalitate txarragatik kexatzen direla, hain egoera txarrean dagoela, lansari egokia jasotzeko beharrezkoa den bizkortasunez lan egiteko zailtasunak ekartzen ditu-eta.

Atzoko matxinada oso indartsua izan zen une batzuetan; eta gobernadore zibilaren zuhurtziarik eta ukimenik gabe, ez dago zalantzarik, gauzak are zaharragoak izango zirela, puru-egileak, 600 inguru, benetan suminduta baitzeuden (*EI Noticiario Bilbaíno*, 1889/03/09, 2. or.).

Euskal Herriko zenbait hedabidek Martxoaren 8aren harira, Santutxuko puru-egileen greba ekarri dute eta, ezelango oinarri historiko barik, 1917ko martxoaren 8arekin lotu dute, adibidez:

Euskadiko lehen greba feminista 1889an egin zen Santutxun:

Santutxuko puru-egileak 1889ko martxoaren 8ko batean matxinatu ziren, euren lan-baldintzez gogaituta (Radio Euskadi, 2018/3/8)

Euskadiko emakumeen lehen greba 1889an egin zen, Santutxun (Elcorreo.com, 2018/03/08).

Euskal Herriko emakumeen lehen greba 1889ko martxoaren 8ko batean egin zen, egun hori Emakume Langilearen Nazioarteko Eguna izendatu *baino hogeitortu lehenago* (Naiz.eus, 2021/10/17) [Kurtsiba, egilearena].

Hedabideek ez dute zehaztu zelan eduki duten 1889ko grebaren berri. Izan ere, batek ere ez du Parejaren lana aipatu. Ondorioz, kazetariak topatutako datua dela aditzera eman dute. Kontua da datu garrantzitsu hori helarazteko, 2018an hedabideek ez zutela informazioa sinatu, baizik eta, berriro, erredakzioko albistea izango bazen moduan argitaratu. Gainera, 2021eko albistea Martxoaren 8ko lehen edizioa, berriro, 1909an kokatu zuen, nabarmenki datu oker-okerra dena.

Frantsesezko prentsak, aldiz, bertsio zuzena zabaldu du. Are gehiago, Sobiet Iraultzaren «lehen egun» bezala identifikatu du 1917ko martxoaren 8 aitzindaria. Izan ere, II. Mundu Gerran Frantzia askatu zuten aliatuen artean Errusia egon izanaren garrantzia azpimarratu dute:

1945etik aurrera, Emakumeen Nazioarteko Eguna Frantzian, Italian eta mendebaldeko herrialdeetan tradizio bihurtu zen (*Sud Ouest*, 2023/03/08).

Jakina da Hego Euskal Herrian, sasoi hartan, frankismoak mugimendu politikoak gogor errepresaliatzen zituela eta horrek eragina izan du feminismoaren zabalkundeetan. Kasu honetan, gainera, data aitzindari horren jatorria desbideratzen ere lagundu du. Hala ere, Ipar Euskal Herriko euskarazko hedabideek ez dute Frantzian Martxoaren 8aren tradizioaren berririk eman.

4.3. AEBko olatuen kontaketa

Feminismoaren kontaketa ofiziala olatuetan egiten da, emakumeen eskubideen lorpenen mugarrien antzera eta erresakaren metaforak olatu bakoitzari jarraitu dion erreakzio patriarkala erakusten duelako. Hala ere, eratorritako esangura da, «bigarren

olatua» esamoldea erabiltzen hasi zelako eta, geroago, metaforaren azalpena gehitu zioten. Izan ere, «olatu» berba lehenengoz 1968an agertu zen, Martha Weinman Lear kazetariak *New York Times Magazine*-n idatzitako erreportajearen tituluari: «Bigarren olatu feminista».

Laburbilduz, Poloniako auzia bezain hildatzen jo zitekeen feminismoa, berriro, arazoa da. Bigarren Olatu Feminista esaten diote defendatzaileek, sufragioaren garaipen handiaren ostean lehen olatuaren marea baretu eta azkenean Batasuneko [AEBko] hareatza handian desagertu zelako. Marea berri honi buruzko artikulu bat egiteko prestatu nintzenez, entretenitzeko ere prestatu nintzen; izan ere, zama feminista da eurena izatea historiako eskubide zibilen aldeko mugimendu bakarra, etengabe, armarik krudelenarekin gutxietsi izan dena: iseka (*New York Times Magazine*, 1968/03/10).

Horrela, AEBko kontakizunak hiru mugari dauzka: sufragioa, eskubide sexualak zein erreproduktiboak, eta aniztasuna. Lehenengo eta behin, feminismoaren hasierako olatua, sufragioarena, boto-eskubidearen borrokarekin abiatu zen eta horren lorpenarekin amaitu zen. Hala ere, bozkatzeko eskubidea modu taktikoan erabili zuten alderdi politikoei. Euskal Herrian, adibidez, andreen botoa eskuindarrekoa zela kalkulatu zen eta, horrela, Espainian eskuindarren gehiengo parlamentarioa ziurta zitekeela uste izan zuten. Horregatik, alderdi tradizionalistek, bereziki karlistek, garrantzi berezia eman zioten 1933an andreen presentziari, lehen hauteskundeetan andreek euren ordezkariak aukeratu ahal izateko (Gorosarri, 2010, 24-25. or.).

Estatu Batuetan ere, alderdi demokratik emakumeen botoaren alde egin zuen, errepublikanoekin lehian («Nire programan, lehenik, emakumea; beltza, azkena»). Hala ere, AEBko Gerra Zibilaren ondoren, sufragioa onartu zen, bereizketarik gabe, «arrazagatik, koloreagatik edo aurreko esklabotza-baldintzagatik». Orduan, 1870ean, gizon afro-estatubatuarrek lortu zuten bozkatzeko eskubidea, nahiz eta estatu batzuek hori eragozten jarraitu zuten. Bitartean, andre zuriei ez zieten aitortu 1920ra arte. Are gehiago, emakume afro-estatubatuarrek ezin izan zuten 1965era arte botorik eman, afro-estatubatuarren boto-eskubidea legez babestu zenean.

Horrenbestez, AEBn, bozkatzeko eskubidearen aldarrikapenean andreak eta beltzak aurrez aurre ipini zituzten. Are gehiago, feminista afro-estatubatuarrek euren berezko genealogia garatu behar izan zuten. Hala, AEBko mugimendu sufragista parte hartutako emakume beltzak berreskuratu zituzten. Aipagarriena Sojourner Truth (1797-1883) da, esklabo ohia, 1851ko Emakumearen Eskubideen Konbentzioan (Akron, Ohio) parte hartu zuena. Bere diskurtsoan, emakumeen eta gizonen arteko berdintasuna onartzen ez zuten gizonak aipatu zituen, eta bere burua ipini zuen eredu, esklabotza-urteetan gizonen baldintza beretan lan egin baitzuen. Truthen parte-hartzea *The Anti-Slavery Bugle* astekarian jasota geratu zen:

Berba batzuk esan ditzaket? Gai honi buruz berba batzuk esan gura dut. Andreen eskubideen aldekoa naiz. Edozein gizonek adina gihar daukat, eta edozein gizonek adina lan egin dezaket. [...] Baina gizona leku estuan dago, esklabo gizajoa haren gainean dago, andrea haren gainera dator, eta gizona ziur aski estu-estu eginda dago (*The Anti-Slavery Bugle*, 1851/06/21).

Handik hamabi urtera, Truthen parte-hartzearen beste bertsio bat argitaratu zuen *The Independent* egunkariak:

Tira, umeak, hainbeste zarata dagoen lekuan zerbait apurtuta egon behar da. Hegoaldeko beltzen eta Iparraldeko andreen artean, denak eskubideei buruz berba egiten, gizon zuriak laster konponduko direla uste dut. Baina zertaz doa hemengo guztia? [...] Ez naiz ni, ba, andrea? Begira iezadazue. Begiratu nire besoari. Goldatu, landatu eta bernetan jaso dut, eta inork ez ninduen zuzentzen. Ez naiz ni, ba, andrea? [...] Hamahiru ume ekarri ditut, eta denak esklabo moduan saltzen ikusi ditut, eta amaren atsekabearekin oihu egin nuenean, Jesusek baino ez ninduen entzun. Ez naiz ni, ba, andrea? [...] Entzutera behartuta egon zarete eta orain Sojourner zaharrak ez du besterik esateko (*The Independent* egunkariak, 1863/04/23 in Walker, 2021).

Bigarren bertsio hori hegoaldeko beltzen hizkeran jasota dago, baina Truth New Yorken jaio eta iparraldean bakarrik bizi izan zen. Horren ildotik, andre beltzei leporatutako estereotipoez josita dago bigarren bertsioa: zakar hitz egiten du, harropuz agertzen da eta bere buruaz hirugarren pertsonaz berba egiten agertzen da. Horregatik, gaur egun testu hori faltsutat jotzen da (Sojourner Truth Project, 2017). Gainera, geroagoko testu horretan, hain zuzen, lau aldiz aipatzen da «Ez naiz ni, ba, andrea?» esaldia, lar literariotzat jo dena. Hala ere, Truthen hitzaldiaren bigarren bertsio honek izan du ibilbiderik luzeena.

Are okerrago, Euskal Herriko hedabideek zabaldu duten bertsio bakarra faltsutatutako diskurtsoarena da:

Urte erdi, Gasteizko «kale-izendegi feministan» aurrerapen barik:

[...] Sojourner Truth, 1851ko Emakumearen Eskubideen Konbentzioan 'Ez naiz ni, ba, andrea?' diskurtsoa eman zuen andre beltza (2021/01/29, Elcorreo.com).

Sojourner Truth, feminismo beltzaren aitzindaria:

[...] Ni ez al naiz emakume bat akaso? (Euskalerrria Irratia, 2022/03/29).

Bi kasuetan, kazetari batek sinatutako informazioa bada ere, ez da iturririk aipatzen, datu jakina izango balitz bezala. Izan ere, 2017ra arte datu zuzentzat jotzen zen, Sojourner Truth Project ekimenak haren faltsukeriaren berri eman arte, alegia.

Ondoren, sufragioa irabazi eta denbora luzera, 1960ko hamarkadan, AEBn, andreon eskubide sexual eta erreproduktiboen aldeko borroka bigarren olatu feminista izenarekin ezagutu zen. Bigarren olatua Betty Friedan-en *The Feminine Mystique* liburuarekin hasi zen, biziberritutako mugimenduak oinarri teoriko hori abiapuntu baitauka. Ingelesezt ez bezala, gaztelaniazko edukietan Friedan-en liburu horrek Pulitzer saria jaso izana zabaldu da:

Betty Friedanen benetako iraultza sexuala:

Argitaratu zen urte berean, 1963an, Estatu Batuetan gehien saldu zen ez-fikziozko lana bihurtu zen liburua. Liburuaren ospea ahokoa izan zen, eta AEBko gizartearen azterketa zehatzak Pulitzer saria eman zion (*La Vanguardia*, 2020/04/10).

Betty Friedan: «Feminitatearen mistika» eta «izenik ez daukan arazoa» azaleratu zituen egilea:

[...] 1963an argitaratutako liburua hilabete gutxian *best seller* bihurtu zen eta 1964an Pulitzer saria irabazi zuen (Rtve.es, 2021/03/09).

Bi kasu ekarri baditut ere, hainbat dira gaztelaniaz datu oker hori zabaldu dutenak, Googlen bi mila sarrera dauzka-eta. Horregatik, aipatutako bi kasuetan kazetariak informazioa beren izenarekin sinatu dute. Begi-bistakoa denez, baina, Friedan-ek saria urte ezberdinetan jaso zuela diote. Zeharkako iturria Pulitzer sariaren webgunea litzateke eta irabazleen artean ez da Betty Friedan-en izenik agertzen, ez 1963an, ez 1964an, ezta inoiz ere. Beraz, ez dago Pulitzer saria irabazi izana esateko inolako oinarririk.

Euskal Herriko hedabideetan, bakarrak jaso du gaztelaniaz zabaldutako datu faltsu hori, EHUko aldizkariak:

«Latina dakien emakumea...»:

[...] idatzi zuen Pulitzer saridun izandako Betty Friedanek (1921-2006) *Mistika femeninoa* lanean, 1963an (*Campus*, 2017/03/02).

Albistea sinatu barik dator, erredakzioan landutako informazioa delako. Gainera, euskaraz eta gaztelaniaz zabaldu zuen albistea, baina ez zen ingelesera itzuli, aldizkariak hainbat albiste hizkuntza horretan ere eman arren.

Ildo beretik, sasoi horretakoa da «pertsonala politikoa da» leloa, AEBko feministek modu kolektiboan erabiltzen zutena. Baten batek egiletza balu, Carol Hanisch litzateke, «pertsonala politikoa da» izenburua zuen artikulua kaleratu baitzuen 1969an. Hala ere, hedabideek aipua Kate Millet-i leporatu izan diote. Euskal Herrian Eitb.eus orainkarian aurkitu dugu datua. Datu bitxia da, gaztelaniazko bertsiok bakarrik zabalitzen duelako:

Kate Millett [rechte: Millet] hil da, ekintzaile feminista eta iraultza sexualaren ikonoa (Eitb.eus, 2017/09/07).

Muere Kate Millett [rechte: Millet], activista feminista e icono de la revolución sexual:

[...] Millett [rechte: Millet], quien proclamó que «lo personal es político» [...] (Eitb.eus, 2017/09/07).

Friedan-en kasuaren antzera, datu okerrak zabalteko bidea gaztelaniazko iturriak bakarrik erabiltzetik datorrela ikusi dugu. Bide bera hartu du *mansplaining* kontzeptuaren izenak. Izen horrekin adierazi ohi da gizon batek andre bati berak gehiago dakien gai baten inguruko azalpen paternalista ematea. Hori egiten duen gizonari *mansplainer* esaten zaio eta *The New York Times*-ek 2010ean urteko berbetako bat aukeratu zuen. *Mansplaining* ekintza Rebecca Solnit idazlearen *Men Explain Things To Me* (2014) liburuan jasotzen da, berba hori behin ere erabili barik (Solnit, 2014, 8. or.) .

Hala ere, idazlearen gogoz kontra, hedabideek berak *mansplaining* berba sortu zuela baieztatzen dute:

Rebecca Solnit: «Andreak indarkeriazko ozeano batean bizi gara, itsasoan arrainak bezala».

[...] Badira urte batzuk Rebecca Solnit (San Frantzisko, 1961) mendebaldeko kulturari buruzko liburuen egile eta kronista feministak 'mansplaining' berba asmatu zuela (*El Periódico de Catalunya*, 2021/02/08).

Euskal Herrian, albiste bakarrak zabaldu du datu oker hori:

Mundua aldatzen dutenak: Rebecca Solnit

[...] Duela urte batzuk, aldizkari batek mundua aldatzen ari diren 25 pertsona iragarleetako bat izendatu zuen. Horretarako, berbak aldatzen hasi da: berari zor diogu 'mansplaining' berba edo gizonak zelan azaltzen dizkiguten gauzak (*El Diario Vasco*, 2016/09/23).

Datu hau garaikidea dugun arren, egunkariak ez dute egiaztatu. Euskal Herriko hedabidearen kasuan, gainera, kazetariak bere izenarekin sinatu zuen albistea. Aurreko datuak ez bezala, Solnit-en datu oker hau gaztelaniaz ez ezik, ingelesez ere zabaldu da.

Horrenbestez, euskarazko hedabideek ez dute berbaren egiletzarik aipatu, Solnit-en lana baino:

Emakumeak Azkena Rocken: Berdintasuna anplifikatu nahi, gizonen justifikazioekin topo:

[...] *Mansplaining* kasuen aurrean al gaude, doktore? Jokabide matxista hori honela definitu zuen Lily Rothmanek *The Atlantic* aldizkarian: «Zerbait esplikatzea, kontuan izan gabe entzuten duenak gehiago dakiela gaiari buruz azalpena ematen duen pertsonak baino. Gizonak emakumeekin erabili ohi duten portaera da». Kontzeptuan sakontzeko asmoz idatzi zuen Rebecca Solnit-ek *Men Explain Things To Me* liburua, nabarmenduz, besteak beste, zein zabaldua dagoen emakumeen iritziei sinesgarritasun gutxiago ematea gizonen iritzien aldean (*Argia*, 2017/02/26).

Hala ere, feminismoa irakaskuntzan txertatzeko asmoz, euskarazko eskuliburu batean datu okerra jaso berri dute:

Mansplaining-a:

Gizon batek emakume bati berak eskatu gabe zerbait azaltzeko beharra sentitzea. 2008an erabili zuen lehen aldiz Rebecca Solnit idazleak Los Angeles Times [sic] egunkarian «Men who explain things» saiakeran (Deustuko Unibertsitatea, 2021, 99. or.).

Gidaren jatorrizko bertsioa gaztelaniazkoa dela ematen du, aipatzen den egunkaria kurtsibaz agertzen baita eta euskarazkoan, ez.

Horrenbestez, AEBko feminismoaren historia XIX. mendeko sufragismoarekin hasten da. Lehen olatua esaten diote 1968tik, boto unibertsalerako eskubidea

aldarrikatzeko agenda politikora sartu ziren lehen sufragisten mugimendua abiapuntu hartzen delako. Bigarren olatuak 1960ko eta 1970eko hamarkadetan izan zuen bere gailurrik handiena, non sexu-askatasunaren alde borrokatu ziren, batez ere antisorgailuen eta abortatzeko eskubidearen alde. Bigarren olatu horretan sortzen dira emakumeen zapalkuntza teorizatzen duten egileak. Azkenik, hirugarren olatua feminismoa belaunaldi gazteen sareko aktibismoaren bidez emandako erantzun herrikoi eta ez-akademikoari dagokio, gertakari autobiografikoetan oinarrituta. Hain zuzen ere, hirugarren olatuaren izena Rebecca Walker kazetari estatubatuarri egotzen zaio, 1991n *Becoming the Third Wave* artikulua sinatu zuena, «I am the Third Wave» esaldiarekin amaitzen dena (Walker, 1991). Horrela hasten da feminismo pertsonala edo indibiduala. 'Girl' kultura eta 'girlie' mugimendua, 'girl' ('neska') hitz infantilizatua berreskuratu zuten «ahul» edo «ergel» estereotipo misoginoei aurre egiteko.

Celia Amorós eta Amelia Valcárcel filosofo espainiarrek definitutako genealogia feministan, ordea, lehen olatu feminista ilustrazioarekin hasten da (1673-1792). Hori dela eta, mugimendu sufragista bigarren olatua litzateke (1948ra arte), andreentzako eskubide politikoak borrokatu zituena. Eskubide zibil osoen aldeko borroka, sexu- eta ugalketa-eskubideak barne, hirugarren olatua da eta, AEBko errelatoaren antzera, 1963an Betty Friedan-en *Feminitatearen mistika* liburuaren argitalpenarekin batera hasi zen (Valcárcel, 2019, 13-82. or.). Hala ere, sailkapen hori ez du bere gain hartu Frantziako mugimendu feministak, Frantziako Iraultza sortu zuen herrialdeak, eta AEBko eskemari jarraitzen dio.

Hiru uhin feministen kontakizunean oinarrian dagoen gaia laugarren olatu batean gaudela azpimarratzea da, indarkeriarik gabeko bizitzarako eskubidea ardatz hartuta. Ulertzen da gaur egungo munduko mugimendu feministaren agenda emakumeen aurkako indarkeriaren aurkako borroka dela (Gorosarri, 2021a, 191-192. or.).

Olatuen kontakizunak hainbat ekintza-arazo aurkezten ditu. Alde batetik, aldarrikapen feministak alditan banatzen ditu, eskaeren prozesu historiko denborazkoa ikusezin bihurtuz, kontzientzia sozialean inbertitutako denborari muzin eginez. Horrez gain, behin-behineko tarteak eskaintzen dio erreakzio antifeministari, olatuaren erretiratzearekin bat egingo lukeena. Horrela, feminismoaz hitz egiteak antifeminismoari bide ematea dakar. Bestalde, olatuen istorioak belaunaldi-hesiak sortzen ditu feministen artean, baita sailkapen-arazoak ere bi olatuen arteko garaian aurkitzen direnentzat.

Baina feminismoaren historia olatu horien bidez kontatzeak emakumeen askapenerako borroka sozialei muzin egiten die eta, gainera, borroka feminista Estatu Batuetara murrizten du: Seneca Falls-eko Konferentziaren Sentimendu eta Ebazpenen Deklarazioa, 1848an. Dokumentuaren izenburuak AEBn independentzia-deklarazioaren testuari erreferentzia egiten dio. Seneca Falls-en bildutako andreek hitzaldia antolatu zuten beren baldintza sozialak aldarrikatzeko, aurreko konbentzio antiesklabista batean parte hartzea debekatu zitzaielako. Hala ere, sufragio unibertsalaren proposamenak aurkeztutako mozio guztietatik gehiengorik txikiena lortu zuen, hirurehun pertsonatik ehun boto bakarrik eduki zituelako: 68 andre eta 32 gizonek (Faludi, 2006 [1991], 81. or.).

Europar, ordea, 1848rako feminismoak bidea urratuta zeukan. Lehenengo eta behin, Frantziako Iraultzak ekarri eta berdintasunean oinarritzen ei zen sistema politiko berriak andreak baztertu zituen. 1791n, dagoeneko, Olympe de Gournes-ek andre hiritarren eskubideak aldarrikatu zituen (Auclert 1908, 78. or.). Bigarrenik, Europako feminismoa langile-giroan sortu zen. Horrela, Frantziako Iraultza bera abiatzeko ere, Versaillesko Martxak (1789ko urriaren 5a) 8.000 andre langile bildu zituen eta Frantziako erregea menderatzea lortu zuten (Akemi eta Busk, 2016, 6-9. or.).

Era berean, 1843an, Flora Tristán sozialistak (1803-1844) *L'union ouvrière* argitaratu zuen, andre eta gizon langileen batasuna aldarrikatuz, kolektibo zapalduak ziren aldetik. Izan ere, Fourierrek «feminismo» berba inoiz erabili ez bazuen ere, Europako feminismoaren aldarrikapenak bideratu zituen 1830eko hamarkadan, nagusiki, ezkontza andreon zapalkuntza-tresna bezala salatzea. Horregatik borrokatu ziren andre langileak 1830eko eta 1848ko iraultzetan, mugimendu anarkistaren eta sozialistaren testuinguruan.

Feminista deskolonialek ere feminismoaren olatuen metafora gaitzetsi berri dute. AEBn bertan, lehen bi olatuen artean, XX. mendearen lehen erdian alegia, feminismoak aurrerapenik egin ez izana aurreikusten badu ere, sasoi horretan andre beltzek eta langileek eskubide zibilen bidea egin zuten, bozkatzeko eskubideagatik oraindik borrokan eta berezko sindikatuak sortu behar izan zituztelako, hurrenez hurren (Cobble, 2010, 89. or. in Chaparro, 2022). Hego Amerikako feministen ekimenari esker, 1945ean NBEk andreon eskubideak nazioarteko eskubidetzat hartu zituen (Marino, 2021, 13. or. in Chaparro, 2022). Europar bertan, azkenik, bloke sobietarraren gainbeherarekin batera, 1990eko hamarkadan, feminismoa biziberritu zen, haien lan-baldintzek okerrera egin zutelako (Dean y Aune, 2015, 381. or. in Chaparro, 2022)

Euskal Herriari dagokiola, euskal feminismoa Emakume Abertzale Batzaren sorrerarekin lotu da, 1922an, «abertzaletasun katolikoaren» testuinguruan (EHko Bilgune Feminista eta Emagin, 2022). Lehenago, euskal sufragistak ezagunak izan arren (Pilar Zubiaurre, Benita Asas Manterola, Teresa Eskoriatza Zabaltza...), Madrilan militatu zutenak (Gorosarri, 2010, 18. or.).

AEBko bigarren olatuaren sasoiaren, euskal feministak, Ipar Euskal Herrian sexu- eta ugalketa-eskubideengatik ez ezik, euskal errefuxiatuen alde ere borratu ziren eta, Hegoaldean, frankismoari aurre egiten. Ondoren, feminismo autonomoa sortu zen: 1960an, Baionan, lehenengo, eta, ondoren, Bilbon, Lanbroa kolektibo feministaren (1976) eta Bizkaiko Emakumeen Asanbladaren (1977) sorrerarekin (Epelde, Aranguren eta Retolaza, 2015, 23-49. or.).

Borrokatu eta lortutako eskubideen data ez dator AEBko olatuen kontakizunarekin bat. Hasteko, sufragio unibertsala Espainian 1931n onartu zen (1936ra arte), berriro, 1978an, eta Frantziar, 1944an. Baina andreon legezko egoera gizonen horretara berdintzeko, jarduteko gaitasuna aintzatetsi behar izan ziguten. Adibidez, kontu korrontea zabaldu edo senarraren baimen barik lan egin ahal izan zuten andreek, Espainian, 1931tik (1936ra arte); berriro, 1978an; eta Frantziar, 1965ean. Bikote barruko berdintasun-printzipioa Espainian 1931n aldarrikatu zen (1936ra arte);

berriro, 1981ean; eta, Frantzia, 1985ean. Dibortzioa 1931n onartu zen Espainian (1936ra arte); berriro, 1981ean, eta 1975ean, Frantzia. Seme-alabei amaren abizena lehenengo lekuan emateko aukera 2000n zabaldu zen Espainian eta 2002an, Frantzia. Azkenik, sexu berekoen arteko ezkontza etorri zen: 2005ean, Espainian eta 2013an, Frantzia (Gorosarri, 2021a, 201-202. or.).

Ildo beretik, antisorgailuek androi erabakitzeko eskubidea eman zieten: legezko sarbidea 1978tik Espainian eta 1967-1971tik Frantzia bazuten ere, abortuaren despenalizazio partziala 1937tik 1939ra bitartekoa izan zen Espainian; 1985etik, berriro; eta 1975etik, Frantzia (*Id.*).

Azkenik, sexualizatutako indarkeria ohorearen aurkako lege-haustetik eraso moduko delitua izatera pasatu zen 1989an, Espainian, eta 1980an, Frantzia. Are gehiago, ezkontideen arteko indarkeria sexualizatua delitua da 1992tik, Espainian, eta 1990etik, Frantzia. Sexu-jazarpena Espainian 1995etik eta Frantzia 2012tik legez zigortzen da eta kale-jazarpena ere, 2021etik, Espainian, eta 2018tik, Frantzia.

Beraz, Euskal Herriko mugimendu feministaren ibilbidea ez dator bat AEBko olatuen kontakizunarekin: ez, definitutako agendan; ezta jarraitutako hurrenkeran ere. Hala ere, ez dut euskal hedabideetan olatuen kontakizunaren inguruko albisterik topatu: ez euskaraz, ez frantsesez, ez gaztelaniaz. Euskal Herriko hedabideek, beraz, ez dute, informatzean, feminismoaren historia albistera ekartzen. Deigarria da, berriro, hedabideek ez daukatela berezko ekimenik euskal feminismoaren historiaren kontakizunean ere.

5. Ondorioak

Euskal Herriko hedabideetan ikertutako gaien inguruko oso albiste gutxi topatu ditut. Okerrik nabarmenenak hedabideren batean, gutxienez, jasota geratu dira eta horren ondorioa kaltegarriegia izan daiteke mugimenduarentzat berarentzat. Gainera, azken urteotako albisteak izan dira. Hau da, ikertutako datu okerrak jendaurrean zuzendu ziren sasotik aurrerako albisteak izan dira lan honetara ekarritakoak.

Euskarazko hedabideek Euskal Herriko erdarazkoek baino feminismoari buruzko albiste gehiago plazaratzen dutela jakinda (Zabaleta *et al.*, 2022), lan honetan gaiari lotutako euskarazko albisteak erdarazkoak baino askoz gehiago izan dira. Are gehiago, frantsesezko hedabideek ez dute apenas gaiari lotutako albisterik argitaratu. Euskarazko albisteak nabarmen gehiago izan arren, azpimarratzekoa da euskarazko hedabideek osatzen duten euskarazko kazetaritza-esparruak ez duela oker guztien berri eman. Alderantziz, oker gehien biltzen duen hizkuntza gaztelania izan da.

Aztertutako kasuetan, AEBko informazioa ematean, jatorrizko iturrietara jotzeko zailtasuna nabarmendu da. Izan ere, erdararen bidetik informatzean, hedabideek berezkoak ez diren informazioak akastun agertu dituzte. Kalitatezko kazetaritzaren agindua ere urratu dute: ez dute iturria aipatu, informaziotik distantzia ipiniz eta erantzulea seinalatuz. Hiru erreferentzia feministen bertsio mediatikoa aztertzeko, jatorrizko iturrietara jotzea funtsezkoa izan da. Horrela, egiaztatu da Hubertine Auclert-ek bere burua feministatzat jo zuenean, 1882an, mugimendu politikoari izena eman ziola. Martxoaren 8aren jatorria Errusiarekin lotzeko, II. Mundu Gerraostean

eragina erabakigarria suertatu da: aliatuek askatutako Europako herrialdeek jatorriaren berri eduki dute. Horregatik, AEBk bertsio antikomunista zabaldu zuenean tradizio feminista bako herrialdeetan zabaldu zen, Espainian, adibidez. Ondorioz, Ipar Euskal Herriko hedabideek frantsesezko erreferentziei (Auclert eta M8) eutsi ahal izan dietela uste daiteke. Hala ere, ez dute Auclert-en figura publikoa aintzat hartu. Hau da, beraren ekarpena ez da frantsesez egiten den herrian ere ezaguna. Deigarria da haren figura aldarrikatu ez izana.

Hedabideen profesionaltasun falta nabariagoa da aipatutako iturriak zabaldutako informazioa eman ez duenean. Horretan argiago ikusi da erredakziora heltzen diren albisteetan sakontzean hedabideek ez dutela bigarren iturririk erabiltzen, informazioa egiaztatzeko. Izan ere, datuak ez ezik, albistea interpretatzeko markoa ere zabaltzen dute hedabideek albisteetan. Horregatik, hedabideen ildo editorialeko edukiarekin bat ez datozen informazioak zabaldu ahal izan dituzte, oharkabean. Auclert-en figuraren hutsune publikoa horren adierazlea da. Era berean, Betty Friedan-ek Pulitzer saria irabazi zuela dioten informazio faltsua gaztelaniaz bakarrik zabaltzea ere ezin argiagoa da hizkuntzak definitzen duen komunikazio-esparruaren garrantzia nabarmentzeko. Datu faltsu hori zabaldu zuten hedabideek gaztelaniazko hedabideei bakarrik eragin diete. Datu oker hori ez da euskarara eta frantsesera zabaldu.

Hedabideek plazaratutako informazio okerretan, baina, badago gertuko gertakizuna: 1889ko martxoaren 8an Santutxuko emakume puru-egileen greba. Datu hori egiaztatzeko, dagokion egileari aintzatesteko eta informazioan sakontzeko aukera eduki dute hedabideek. Hala ere, beste egileen lana euren balitz bezala aurkeztu dute. Hedabide batean baino gehiagotan informazio bera zabaltzean, agentzia bidezko albistea izan dela ziurtatzeko zantzu asko dago. Berrito ere, erredakziora heltzen zaizkien informazioak euren egiteko gaitasun falta erakutsi dute hedabideek eta, gainera, kazetaritza-jarduera ez-profesionala erakutsi dute.

Egia da ez dela hedabide guztietan zabaldutako berria, baina bai datu faltsu bat zabaltzen bat egin duten hedabideen kopururik altuena. Gainerako datu okerrak hedabide bakarrean edo bitan bakarrik aurkitu ahal izan baditut ere, Santutxuko emakume puru-egileen greba hiruzpalau hedabidetan zabaldu zen eta horietatik erdia euskarazkoak izan ziren.

Gainera, erabili dituzten tituluetan («Euskadiko lehen greba feminista», «Euskadiko emakumeen lehen greba», «egun hori Emakume Langilearen Nazioarteko Eguna izendatu baino hogeitun urte lehenago») ikusten da hedabideek nabarmendu gura izan duten albistea dela. Horregatik, ez da ulertzen zergatik interesgarritzat jo duten informazioa ez duten egiaztatu eta ez dioten kazetari bati lan hori bidali. Plazaratu duten informazioaren egiaztapena, haien kazetariena baino, kanpoko albiste-agentzia baten esku utzi dute. Agentziaren informazioa izan dela aipatzeko gardentasun hori izan ezean, hedabideen autoritatea bera kaltetzen da.

Iturria aipatu barik, informazioa egiaztatzeko modurik ez dagoenean, hedabideek adituenera ere jo ahal izan dute. Horrela, gainerako hedabideen informaziotik bereiziko ziratekeen eta berezko informazioa emango zuketean.

Feminismoaren genealogian txarto emandako zenbait informazio aztertu eta gero, Euskal Herriko hedabideetan bi joera nagusi nabari dira. Lehenengo eta behin, egiaztatu bako informazioak gizarte bera kaltetzen duela, errealitatea desitxuratzen bada, feminismoaren mugarriak diren gertakarien berrirakurketa mediatikoak mugimendu feministaren esangura itxuralda dezakeelako, genealogia feminista bera faltsutzen duelako. Bigarrenik, ikerlan honetan aurreikusitako ez bada ere, gertuko informazioetan datu okerrak zabaltzean, hedabidearen autoritatea ere galtzen doa, hartzaileek ezagutzeko probabilitate handiagoa dago-eta.

6. Erreferentzia bibliografikoak

- Akemi, Romina eta Busk, Bree (2016). *Breaking the Waves – Against the Liberal Tendency Within Anarchist Feminism*. Black Rose Anarchist Federation.
- Anderson, Chris W. eta Schudson, Michael (2019). Objectivity, Professionalism, and Truth Seeking. In Thomas Hanitzsch Karin Wahl-Jorgensen (argtz.), *The Handbook Of Journalism Studies* (136-150. Or.). Routledge.
- Arnold, Klaus (2009). *Qualitätsjournalismus: Die Zeitung und ihr Publikum*. UVK, Konstanz.
- Arritokieta (1931-11-01). Emakumien autarkijataz. *Euzkadi*, 5.864, 5.
- Auclert, Hubertine (1908). *Le Vote des femmes*. V. Giard et E. Brière.
- Autarkidun emakumean Italia'n. (1923-12-09). *Argia*, 138, 2.
- Brennen, Bonnie S. (2022). *Qualitative Research Methods for Media Studies*. Routledge.
- Broadcasting Research Unit (BRU) (1989). *Quality in Television: Programmes, programme-makers, systems*. John Libbey.
- Bulletin du jour (1882-09-05). *Le Temps*, 1. or.
- Cancela, Pauline; Gerber, David eta Dubied, Annik. (2021). «To Me, It's Normal Journalism» Professional Perceptions of Investigative Journalism and Evaluations of Personal Commitment. *Journalism Practice*, 15(6), 878-893.
- Case, Kristy (2022-02-28). *The truth about the 'bra-burners'*. <https://gradschool.wayne.edu/news/the-truth-about-the-bra-burners-47480>
- Chaparro, Amneris (2022). Las olas feministas, ¿una metáfora innecesaria? *Korpus21*, 4, 77-92.
- Deustuko Unibertsitatea (2021). *Irakaskuntzan eta ikerketan genero ikuspegia txertatzeko gida*. Deustuko Unibertsitatea.
- Dumas, Alexandre (1972). *L'homme-femme. Réponse a M. Henri d'Ideville*. Michel Lévy Frères, éditeurs.
- Dunayevskaya, Raya (1985). *Women's Liberation and the Dialectics of Revolution: Reaching for the Future*. Humanities.
- El motín de las cigarreras. (1889-3-9). *El Noticiero Bilbaíno*, 4.596, 1-2.
- Emakumeen autarkia Prantzian. (1922-12-03). *Argia*, 85, 2.
- Emakumeeri botoa [Espainian]. (1924-04-20). *Argia*, 157, 2.
- Epelde Pagola, Edurne; Aranguren Etxarte, Miren eta Retolaza Gutiérrez, Iratxe (2015). *Gure genealogia feministak. Euskal Herriko Mugimendu Feministaren Kronika bat*. Emagin Dokumentazio eta Ikerkuntza Zentro Feminista.
- Euskal Herriko Bilgune Feminista eta Emagin (2022). *Araka ditzagun gure bazterrak*. Susa.
- Euskal Prentsaren Lanak (2005). www.hemeroketa.eus
- Faludi, Susan (2006 [1991]). *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. Three River Press.
- Faneau de la Cour, Ferdinand-Valère (1871). *Du féminisme et de l'infantilisme chez les tuberculeux*. Université Paris Cité.

- Garment Workers Strike Grows. (1909-06-26). *The Sun*, 299, 12.
- Gladney, George Albert (1990). Newspaper excellence: how editors of small & large papers judge quality. *Newspaper Research Journal*, 11, 58-72.
- Gorosarri, Maria (2010). La represión franquista contra las mujeres republicanas en el marco del fascismo europeo. In Maria González Gorosarri eta Eduardo Barinaga, *No lloréis, lo que tenéis que hacer es no olvidarnos. La cárcel de Saturrarán y la represión franquista contra las mujeres, a partir de testimonios de supervivientes* (9-112. or.). Tartalo.
- Gorosarri, Maria (2011). *Albisteen kalitatea (Basque Media's News Quality)*. UPV/EHU.
- Gorosarri, Maria (2014-09-27). *Ustezkokeriak*. https://www.naiz.eus/eu/hemeroteca/gaur8/editions/gaur8_2014-09-27-07-00/hemeroteca_articles/ustezkokeriak
- Gorosarri, Maria (2021a). *Contra la banalización del feminismo*. Txertoa.
- Gorosarri, Maria (2021b). Encuadres de la violencia machista: estudio comparativo de las noticias sobre delitos con víctimas (1996-2016). *Doxa Comunicación*, 32, 75-94.
- Hagen, Lutz (1995). *Informationsqualität von Nachrichten. Meßmethoden und ihre Anwendung auf die Dienste von Nachrichtenagenturen*. Westdeutscher Verlag.
- Hanisch, Carol (1969). *The Personal Is Political*. <http://www.carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>
- Kaplan, Temma (1985). On the Socialist Origins of International Women's Day. *Feminist Studies*, 11(1), 163-171.
- Lacy, Stephen eta Fico, Frederick (1990). Newspaper quality and ownership: rating the groups. *Newspaper Research Journal*, 11(2), 42-56.
- McCombs, Maxwell (2006). *Estableciendo la agenda: El impacto de los medios en la opinión pública y en el conocimiento*. Grupo Planeta.
- McQuail, Denis (1992). *Media Performance. Mass Communication and the Public Interest*. Sage.
- Mena, Paul (2019). Principles and Boundaries of Fact-checking: Journalists' Perceptions. *Journalism Practice*, 13(6), 657-672.
- Offen, Karen (1987). Sur l'origine des mots 'féminisme' et 'féministe'. *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine*, 34, 492-496.
- Pareja Alonso, Arantza (2012). Liadoras de cigarrillos en Bilbao: esposas, madres y huelguistas. *Vasconia*. 38, 297-312.
- Riesmeyer, Claudia (2006). Gefährden Public Relations die journalistische Qualität? Das Ressort und der Status der Informationsquelle als Bestimmungsfaktoren der Nachrichtenberichterstattung. In Sigfried Weischenberg, Wiebke Loosen eta Michael Beuthner (argtz.), *Medien-Qualitäten: Öffentliche Kommunikation zwischen ökonomischem Kalkül und Sozialverantwortung* (285-306. or.). UVK.
- Schatz, Heribert eta Schulz, Winfried (1992). Qualität von Fernsehprogrammen: Kriterien und Methoden zur Beurteilung von Programmqualität im dualen Fernsehsystem. *Media Perspektiven*, 11, 690-712.
- Sojourner Truth Project (2017). *Compare the Speeches*. <https://www.thesojournertruthproject.com/compare-the-speeches/>
- Søland, Birgitte (2019-03-04). *The History of International Women's Day. Origins - Current Events in Historical Perspective*. <https://origins.osu.edu/connecting-history/international-womens-day>
- Solnit, Rebecca (2014). *Men Explain Things To Me*. Haymarket Books [formatu digitala].
- Tandoc Jr., Edson C. (2019). The facts of fake news: A research review. *Sociology Compass*, 13(9), e12724.
- The Words of the Year - The New York Times*. (2010-12-18). <https://www.nytimes.com/2010/12/19/weekinreview/19sifton.html>

- UN Women (2018). *Women of the world, unite! Explore women's activism from generations past and present: 1840*. <https://interactive.unwomen.org/multimedia/timeline/womenunite/en/index.html#/1840>
- Valcárcel, Amelia (2019). *Ahora, feminismo. Cuestiones candentes y frentes abiertos*. Cátedra.
- Vehlow, Bernd (2006). *Qualität von Spätnachrichten-Sendungen*. Reinhard Fischer.
- Thiessen, Barbara (2008). Feminismus: Differenzen und Kontroversen. In Ruth Becker eta Beate Kortendiek (argtz.), *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung* (37-44. or.). Springer,
- Walker, Malea (2021-04-07). *Sojourner Truth's Most Famous Speech*. *Library of Congress Blogs*. <https://blogs.loc.gov/headlinesandheroes/2021/04/sojourner-truths-most-famous-speech/>
- Walker, Rebecca (1992). Becoming the Third Wave. *Ms. Magazine*, 11(2), 39-41.
- Weinman Lear, Martha (1968/03/10). What Do These Women Want? The Second Feminist Wave. *New York Times Magazine*, 24-25 eta 50-56.
- Women's Rights Convention. Sojourner Truth (1851-06.21). *The Anti-Slavery Bugle*, 41, 160.
- Zabaleta, Iñaki; Gorosarri, Maria eta Arriaga, Tania (2022). News Agenda in European Minority Language Online Media: Balanced Coverage, Limited World. *Journalism Studies*, 23:4, 413-431.

